Népbíróságok tegnap és ma

Nürnberg 1945, Hága 2003

Előadásom célja, hogy megpróbáljam kijelölni a nürnbergi perek helyét a politikai tisztogatások között, amelyek végigsöpörtek a második világháború utáni Európán Norvégiától Görögországig és Franciaországtól a Szovjetunióig. Azért érzem ezt szükségszerűnek, mert míg a nürnbergi főtárgyalások csak néhány száz vádlottat érintettek közvetlenül, ezzel egy időben, az Európa-szerte alkalmazott megtorlások a történelem egyik legnagyobb horderejű társadalmi és demográfiai változását eredményezték.

Igaz, hogy akiknek az ügyét Nürnbergben tárgyalták, fontos náci vezetők voltak – jóllehet az igazi vezetők: Hitler, Himmler és Goebbels nem voltak ott. De az is igaz, hogy azok között, akiket Németország határain kívül állítottak bíróság elé és végeztek ki hazaárulás, az ellenséggel való együttműködés vagy az emberiség ellen elkövetett bűntett címén, rendkívül sok volt az államfő, miniszterelnök, tábornok és más fontos politikai és katonai vezető. Emellett több százezer embert börtö-

Az emberiesség védelmének történetéből, 1945–98

1998. július 17-én létrehívták a Nemzetközi Büntetőbíróságot, amely világszerte fellép a háborúról, az emberiességről és a népirtásról szóló nemzetközi egyezmények megsértői ellen. (A 160 szavazatból heten, köztük az USA, Kína, Líbia és Irak szavaztak ellene.) Ezt megelőzően 1993. május 25-én az ENSZ Biztonsági Tanácsa határozott a Nemzetközi Törvényszék létrehozásáról a jugoszláviai emberellenese cselekmények kivizsgálására.

A történész örömmel állapította meg: egy újabb globális intézmény van kiépülőben, amelyik arra vállalkozik, hogy segítse az embert végre Föld-méretekben gondolkodni. Legyen szó ember–ember, ember–természet viszonyáról. (Vö. Glatz Ferenc: Gaia-szeml következtetése História, 2005/1–2.) Az a folyamat, amelyik 1945 októberében, az ENSZ által létrehívott Nemzetközi Bírósággal megkezdődött, majd a hidegháború évtizedeiben megszakadt, most folytatódik. (Képzeljük csak el, mi lett volna, ha a franciák, amerikaiak vietnámi vagy a Szovjetunió 1956. évi magyarországi, 1979–80. évi afganisztáni tetteit nemzetközi bíróság vizsgálta volna... Pedig akkor már hatályban volt az 1949. évi genfi egyezménye a harci cselekményekekről, a polgári lakossággal való bánásmódról. Közöttünk történészek között a világfórumon gyakran forgott egy angol politikus állítólagos kijelentése: ha valaki megöli a szomszédját, azonnal bíróság elé állítják, ha ezrek halálában részes, akkor meg sem feddik... A politika a politikusoknak feddhetetlenséget és felelőtlenséget biztosít – mondottuk.

Márpedig a politikai tetteket is szükséges jogi-büntetőjogi szempontból vizsgálni – ez volt az egyik következtetése a mi fiatalkori szakmai eszmecseréinknek. És ha ez így van, akkor az is igaz: a politikusok büntetőtörvényszék elé idézésekor csakis a jog, nem pedig a politika lehet a mérvadó. És ha ez így van, akkor azt is vizsgálni kell: vajon a jog vagy a politika döntött a 20. századi politikai „bíráskodásai" eseteiben? Hogyan érvényesült a „jog" 1945-ben? 1956–58-ban? Na és ahol szóba sem került a jog 1945–90 között Afganisztánban, a Távol- és Közel-Keleten, Afrikában, Dél-Amerikában?

Ilyen és hasonló gondolatmenetek évtizedek óta élnek a történész közbeszédben világszerte, amikor a második világháború végén életre hívott nemzetállami és nemzetközi bíróságok működését tárgyaljuk. „Ezek 1945-ben, 1958ban többnyire politikai számonkérések, nem pedig valódi bíróságok voltak, hiszen a győztes pártok hozták létre." „Meg kellett oldani a százezrek-milliók haláláért felelős politikusok számonkérését és büntetését." „Az, hogy születtek szakszerűtlen eljárások, hogy voltak jogilag vitatható, tényanyaggal nem alátámasztott elmarasztalások, még nem kérdőjelezheti meg a háborús és emberellenes bűncselekmények elévülhetetlenségét." „A nem jog, hanem politika alapján álló eljárások oda is vezettek, hogy valódi bűnösök százezrei maradtak büntetlenek, míg mások ún. kirakatperekben szenvedtek súlyosabb büntetést, mint jogilag megérdemeltek volna." Mondatok, érvelések az elmúlt három évtized szakmai szóváltásaiból.

E sorok írója fiatal kutatóként, 1968-ban kezdett a magyar népbíróságok peranyagaiban kutatni. Már akkor feltűnt a „jogi" és a „politikai számonkérés" szempontjainak keveredése. S hogy egyes esetekben az utólagos kutatás egyáltalán nem igazolta a vádak igaz voltát. (Pl. Hóman Bálint esetében.) De hát szeretett főnökömmel és barátommal mondtuk: a pályán elért eredmény számít, még ha bírói tévedés okozta is. És mondtuk: a történésznek persze az a dolga, hogy megírja a később feltárt tényeket. És közzétegye. Még ha azokat a jelenben egyes politikai erők – a jobb- vagy baloldalon – a maguk hasznára fordítják is. Akkor, 1970-ben az egypárti ideológusok eltűrték bizonyos kérdésekben a tényszerűséget. Ma talán inkább csak az számít: melyik politikai oldalon mit lehet felhasználni...

Deák István, a Columbia Egyetem professzora a második világháború utáni háborús perek nemzetközileg egyik legismertebb kutatója. Most az 1993-ban és 1998-ban létrehozott új bírósági fórumok működését is vizsgálva tekint vissza a második világháború utáni nemzeti népbíróságok, a nürnbergi törvényszék működésére, kutatva abban a jog érvényesülését.

G. F.